

Türk Mitolojisinde Dört Element

Four Elements in Turkish Mythology

ÖZET

Dört element konusu hemen her coğrafyada ve kültürde ortaya çıkan mitolojilerde veya felsefi-düşünsel sistemlerde kendisine yer bulmuştur. Evrenin nasıl var olduğu ve evrenin yapıcı unsurunun ne olduğu sorusu her zaman insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Özellikle Antik Yunan filozofları başta olmak üzere bu konu üzerinde tartışmalar yapılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Evrenin ana maddesini ne olduğuna ilişkin ortaya atılan bu görüşlerde dört element ön plana çıkmıştır. Bu elementler su, hava, ateş ve topraktır. Bu dört element Türk mitolojisinde de ön plana çıkmış ve özgün bir biçimde tartışılmıştır. Bu çalışmada dört elementin (su, hava, ateş, toprak) Türk mitolojisinde ele alınma biçimi incelenmiştir. Çalışma bu yönüyle Türk mitolojisindeki dört element meselesinin temellerini açıklamayı ve diğer mitolojilerden farklarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada bu amaca uygun olarak nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Nitel araştırma yönteminin altında konuyla ilgili kaynakların keşfedici yorumlama tekniği ile incelenmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dört element, Türk mitolojisi, Su, Hava, Ateş, Toprak.

ABSTRACT

The subject of the four elements has found a place in mythologies or philosophical-intellectual systems that emerge in almost every geography and culture. The question of how the universe came into existence and what the constructive element of the universe is has always occupied people's minds. Discussions have been made on this issue, especially among Ancient Greek philosophers, and different opinions have been put forward. In these views about what constitutes the main substance of the universe, four elements come to the fore. These elements are water, air, fire and earth. These four elements also came to the fore in Turkish mythology and were discussed in an original way. In this study, the way the four elements (water, air, fire, earth) are handled in Turkish mythology is examined. In this respect, the study aims to explain the foundations of the four elements in Turkish mythology and to reveal its differences from other mythologies. In accordance with this purpose, a qualitative research design was adopted in the study. Under the qualitative research method, the sources related to the subject were examined with the exploratory interpretation technique.

Keywords: Four elements, Turkish mythology, Water, Air, Fire, Earth.

GİRİŞ

Evrenin ana maddesinin ne olduğu yönündeki tartışma düşünce tarihinin en kadim tartışmalarından biridir. Hemen her kültürde ve düşünce sisteminde kendine yer bulan bu tartışmanın en ünlüsü Antik Yunan'da gerçekleşmiştir. Kendilerine doğa filozofları denen bir grup düşünür evrenin ana maddesinin (arkhe) ne olduğunu bulma konusunda ciddi bir çaba içinde olmuşlardır.

Platon, Theaitetos adlı diyalogunda filozofların beşerî konular karşısındaki ilgisizliğini şöyle örneklendirmiştir: Thales gök olaylarını incelemek için gökyüzüne bakarken bir çukura düşmüş, bunu gören bir hizmetçi de kendisiyle alay ederek “gökteki şeyleri bilmeye çabalarken burnunun ve ayaklarının dibindekinden haberi yok” demiştir (Platon, 1945, s. 72). Bu alaycı tavır felsefenin konusunun gökten yere inmesine aracılık etmiştir denilebilir. Böylece filozoflar insan, ahlak, evren, varlık, doğa gibi konulara yönelmişler ve bu alanlarda teoriler geliştirmeye başlamışlardır.

Evrenin ana maddesi (arkhe) hakkındaki görüşlerle ulaşılmaya çalışılan ilk bilgi çokluğun nedeninin ne olduğudur. Konuyla ilgilenen filozoflar daha sonra çoklukta düzeni anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Antik Çağ filozoflarının evrenin nedenini açıklama çabalarının bir sonucu olarak çoklukta birlik arayışı ön plana çıkmıştır (Nietzsche, 2021).

Kayıtları Antik Yunan'daki kadar geniş tutulmamış olsa da başka uluslarda da evrenin ana maddesinin ne olduğu yönünde efsaneler ve hikâyeler mevcuttur. Evrenin ana maddesi konusunda Türk mitolojisinde de ortaya atılmış pek çok görüş ve hikâye vardır. Türk mitolojisinde Yunan mitolojisinden farklı olarak evrenin ana maddesi ya da yaratılış ilkesi dört elementle sınırlandırılmıştır. Bu unsurlar su, hava, ateş ve topraktır.

Aytekin Demircioğlu¹

How to Cite This Article

Demircioğlu, A. (2024). “Türk Mitolojisinde Dört Element”, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 10(2):318-325. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10898014>

Arrival: 15 February 2024

Published: 30 March 2024

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kastamonu, Türkiye. ROR ID: <https://ror.org/015scty35>

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada özellikle dört elementin (hava, su, ateş, toprak) Türk mitolojisinde ne şekilde yer aldığı ve başka düşünsel sistemlerden farkının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma biçimi seçilmiştir. Nitel araştırma olayların, olguların veya kavramların derinlemesine keşfedilmesine olanak sağlayan bir yöntemdir. Bulguların sayısal olarak ifade edilmediği, öze ve içeriğe odaklanılan çalışmalarda nitel araştırma deseni temel yöntemdir. Bu çalışmanın amacına ve içeriğine uygun olarak nitel araştırma deseninin altında keşfedici yorumlama tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda konuyla ilgili temel kaynaklar taranmış ve içerikleri sınırlanarak yorumlanmıştır.

Antik Çağ Düşünürlerinde Arkhe Problemi

Arkhe sorununu ilk defa ele alan filozoflar Thales, Anaximandros, Anaximenes'tir. Doğa filozofları olarak adlandırılan bu düşünürler doğayı ve doğada olup bitenleri doğüstü güçlerle değil de doğal nedenlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu çaba felsefede metafizik alanın gerilemesine ve doğa alanının öne çıkmasına yol açmıştır (Guthrie, 1985).

Aristoteles'e göre bu filozofları arkhe sorunun araştırmaya iten şey merak ve hayrettir. Çünkü bu güdüler tarihin her devrinde felsefe yapmanın sebebi olmuşlardır (Aristoteles, 2017).

Thales'e göre her şeyin kendisinden meydana geldiği ilke ya da ana madde (arkhe) sudur. Bu anlayışa göre yeryüzü suyun üzerinde durur ve diğer tüm varlıkların meydana gelmesine sebebiyet verir (Kranz, 1994). Thales, dünyanın büyük bölümünün suyla kaplı olduğu gözleminde hareketle insanların, hayvanların, bitkilerin ve hatta canlılık kaynağı olan döllerin de çoğunlukla sudan oluştuğunu, suyun sıkıştığında buz, seyreltiğinde buhar olduğu belirtmiştir. Dolayısıyla nesnelere üç formu olan katı, sıvı, gaz formları suda bulunmaktadır (Denkel, 2003).

Bu konuda görüş bildiren Anaximenes'e göre arkhe havadır. "Hava, sonsuz bir hava denizi olarak evreni kuşatır ve yer de bu hava denizinde düz bir tepsi gibi yüzer" (Gökberk, 2018, s. 22). Anaximenes görüşünü, Thales'in zıddı olacak şekilde hazırlamıştır. Ona göre suyun seyrelmesi havayı oluşturmaz; tersine suyu oluşturan havanın sıkışmasıdır. O bu görüşünü şöyle açıklamıştır: Hava, seyreklik ve sıklık bakımından niteliklere ayrılmıştır. Hava seyrekleşince ateş haline gelir, sıklaşınca önce rüzgâr olur, sonra bulut olur, daha çok sıklaşınca su olur, daha sonra toprak olur, en son olarak da taş olur ve diğer bütün varlıklar da bunlardan oluşur" (Kranz, 1994, s. 35). Anaximenes bu teorisiyle tözler arasındaki farklılıkları yalnızca yoğunlaşma derecesiyle açıklamıştır (Russell, 2023, s. 71-72).

Anaximandros arkheyi soyut bir varlık olarak kabul etmesi bakımından Thales'ten ve Anaximenes'ten ayrılır. Bu soyut madde sınırsız ve belirsiz olan apeirondur (Kranz, 1994,). Anaximandros'un ana madde olarak apeironu seçmesi yaşam döngüsünün sonsuza kadar sürmesini güvence altına alma isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira sonsuz yaşamı somut ve sınırlı bir madde değil, sonsuz ve sınırsız bir element olan apeiron destekleyebilir.

Herakleitos'a göre bütünü kendisi olan bu evreni ne bir tanrı ne de bir insan oluşturmuştur. O, sürekli belli ölçülere göre yanan, belli ölçülere göre sönen ezeli ve ebedi ateştir (Herakleitos, 2020, 30). Herakleitos'un asıl özgün noktası, şeylerin sürekli bir biçimde yukarı ya da aşağı doğru akış halinde olmasıdır (Jaeger, 1936). Onun ateşi evrenin ana maddesi olarak kabul etmesinin ana nedeni olarak bu akış sistemine olanak sağlaması gösterilebilir (Işıldak, 2005, s. 197-199). Herakleitos'a göre evren ateşten oluşmuştur. Evren ezeli ve ebedi olduğuna göre onu oluşturan ateş de ezeli ve ebedidir (Bayat Usta & Altuner, 2020, s. 89-90). Herakleitos'u evrenin ana maddesi konusunda görüş bildiren Miletli diğer filozoflardan ayıran temel fark, bu iddiasını kanıtlama şeklidir. Miletli diğer filozoflar, arkheyi kendi kendisiyle özdeş ve kalıcı bir şey olarak kabul ediyorlardı. Onlara göre arkhe doğanın değişmeyen tözüydü. Asıl doğa değişmeden kalan bu şeyler demektir (Weber, 2015, s. 72). Herakleitos ise bu görüşe katılmıyordu. Ona göre her şey akmakta ve değişmekteydi. Ateş, bu teoride değişimin başlatıcısı rolünü üstlenmektedir. Dolayısıyla Herakleitos'a göre evrenin ana maddesi olmaya en layık element ateştir.

Evrenin ana maddesi konusunda teori geliştiren bir başka Antik Çağ düşünürü Empedokles'tir. Onu, arkhe konusunda teori geliştiren diğer filozoflardan ayıran temel özellik arkhenin tek bir madde olamayacağını dile getirmesi ve kendinden önce arkhe olarak ortaya atılan su, hava, ateş üçlüsüne dördüncü bir element olarak toprağı eklemesidir.

Empedokles yaşadığı çağda süregelen değişim tartışmalarında uzlaştırıcı bir rol üstlenmeye çalışmıştır. Bu tartışmada Herakleitos, her şeyin değiştiğini ve evrende değişmeyen hiçbir şey olmadığını savunmaktayken Parmenides ve Elea okulu filozofları, hiçbir şeyin değişmediğini, değişimin bir yanılgı olduğunu iddia etmekteydiler. Empedokles ise göre evrendeki her şeyin dört ana element olan su, hava, su, ateş ve topraktan oluştuğunu iddia etmiştir. Bu yönüyle diğer filozoflardan farklı olarak evrene plüralist bir açıklama getirmiştir. Şeyler arasındaki farklılıkları bu dört elementin karışımlarındaki oranlar belirlemektedir ve değişim de bu elementlerin nesnedeki bulunma oranlarındaki farklılaşmayı ifade etmektedir. Bu dört element kendi başlarına evrendeki nesnelere oluşturamaz. Onların bir şekilde

birleşmeleri ve ayrışmaları gerekmektedir. Bu elementleri birleştiren ve ayıran iki temel güç sevgi ve nefrettir. Sevgi elementleri birleştiren ve bir araya getiren güçken nefret onları ayıran ve düzensiz hale getiren güçtür. Bu iki güç birbirleriyle sürekli mücadele halindedirler (Külcü, 2018, s. 57-58).

Evrenin ana maddesinin ne olduğu konusunda bunlar dışında da teoriler oluşturulmuş ve görüşler bildirilmiştir. Örneğin Anaksagoras'a göre arkhe tohumdur. Doğadaki şeylerin çeşidi kadar tohum çeşidi vardır ve bu tohumlar çeşit çeşit varlıkları oluştururlar. Leukippos atom fikrini ortaya atan ilk düşünürdür. Ona göre, varlığın içerisinde hareket ettiği bir boşluk vardır; ancak varlığın kendisi hareketsizdir ve içinde boşluk yoktur. Bu nedenle atomlar bölünemez ve parçalanamaz. Demokritos, hocası Leukippos'u aşarak değişik biçim ve boyutlarda atomların var olduğunu iddia etmiştir. Sonsuz çeşitlilikte ve sayıda olan atomlar yine sonsuz sayıda ve çeşitlilikteki nesnelere var etmişlerdir (Denkel, 2020).

Antik Yunan felsefesinde ve mitolojisinde evrenin ana maddesi (arkhe) olarak dört element (su, hava, ateş, toprak) dışında da unsurlar dile getirilmiştir. Bunlar Anaksimandros'un dile getirdiği apeiron, Anaksagoras'ın dile getirdiği tohum, Leukippos ve Demokritos tarafından dile getirilen atomdur. Ancak, bu unsurlar Türk mitolojisinde karşılık bulmadığı için kıyaslamaya esas teşkil etmesi bakımından evrenin ana maddesi meselesi Türk mitolojisinde dört element üzerinden incelenmiştir.

Türk Mitolojisinde Dört Element

Türk düşüncesinde dört element meselesi İslam öncesi dönem Türk mitolojisinden beslenmekle birlikte İslam sonrası dönemde yeniden yorumlanmıştır. Özellikle tasavvuf düşüncesinde bu konu farklı biçimlerde ele alınmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1992, s. 23-24) dünya ve ahiretin varlığını insanın varlığına bağlar. Ona göre felekler (gök cisimleri), unsurlar (su, hava, ateş, toprak) ve üç birleşik cisim (madenler), insanın kabuğu, içi ve kabıdır ve insan hepsinin beyni, dimağı ve dudağıdır (sözcüsü). Bütün varlıklar insana hizmet eder ve onun emrindedirler. Aynı zamanda bu elementler birbirlerine dönüşerek değişirler. Zincirin son halkası ise insanın varlığında gerçekleşir.

Maddi âleme (dünya) karşılık gelen dört element mutasavvıflarca nefsin dört mertebesine karşılık olarak kullanılmıştır. Buna göre nefs-i emmâre, ateşe; nevs-i levvâme, havaya; nefs-i mülhime, suya ve nefs-i mutmainne, toprağa benzetilmiştir. Bu mertebelerden her biri için on ayrı özellik tespit edilmiş ve tasavvufta önemsenen kırk sayısına ulaşılmıştır (Uludağ, 2016). Yine Hacı Bektaş Veli'nin *Dört Kapı Kırk Makam* öğretisini dört elementle benzeştirmek mümkündür (Korkmaz, 2017).

İslam öncesi dönemden başlayarak dört elementin Türk mitolojisinde ele alınma biçimleri şu şekilde özetlenebilir:

Su

Bilinen en eski toplumlardan bazıları suyu kutsal saymışlar ve onda yaratıcılık özelliği olduğunu düşünmüşlerdir. Örneğin M.Ö. dört binli yıllarda Asur ve Mezopotamya toplumları âlemin sudan yaratıldığına inanmışlardır (Hançerlioğlu, 1975).

Sadece Sümerlerde değil, çoğu mitolojik teorilerde su hep başlangıç ve yaratılış kaynağı olarak kabul edilmiştir. Su, evrenin başlangıcındaki kaosu ifade eden bir elementtir (Beydili, 2005). Örneğin Mısır mitolojisinde evrenin ilk hali suyun egemen olduğu kaos durumudur. Benzer şekilde Hint mitolojisinde de sudan türeyen embriyo (yumurta) evreni var eden ilk unsurdur (Taş, 2017). Çin mitolojisinde su beş elementten (su, ateş, ağaç, maden, toprak) biridir ve dışil ilkeyi (yin) simgeler (Esin, 2001).

Çin kaynaklarında Türkler, *kuzeyli* olarak betimleniyordu. Türkler kuzeyli olmayı seviyor ve Gök tanrının makamı sayılan Kutup Yıldızına ithafen kuzey yönüne saygı gösteriyorlardı. Türkler kuzeye duydukları saygı sebebiyle yer üstündeki suyun rengini "yörüng" (ak) olarak adlandırmışlardı. Yeraltındaki sulara ise kara su diyorlardı. Türkler göre su unsurunun göksel cisimleri, *kara yılan* olarak adlandırılan takım yıldızı; *suv-yultuz* (*su yıldızı*) olarak adlandırılan Utarit (Merkür) gezegeni ve kış aylarında gökyüzünde en parlak şekilde görünen *Ülker* (*Mao*) yıldızından oluşmaktaydı (Esin, 2001).

Evren makro-kozmos, insan mikro-kozmos olarak düşünüldüğünde Türkler açısından insanı var eden ilk unsur sudur. Yine Türk mitolojilerinde kaosun simgesi olan su, evrenin simgesi olan ejder ile benzetilmiştir. Herhangi bir biçimi olmadığı için kaos olarak kabul edilen su, ejder şeklinde düşünülerek bir biçime kavuşturulmuştur. Ejderin bitki ve ağaçlarla ilişkilendirilmesi ise onun su kültürüyle ilişkilendiğini ve kozmosun kaostan doğduğunu simgelemektedir (Bayat, 2018). Türk mitolojik sisteminde su evrenin hem başlangıcı hem de sonudur. Diğer bir deyişle evreni oluşturan ilk unsur su olduğu gibi onu yok edecek olan unsur da sudur.

Bazı mitolojik sistemlerde su cinsel anlamlara sahiptir. Buna sistemlerde su, evrenin potansiyelini temsil eden ve tüm tohumları içine alarak onlara canlılık veren rahme benzetilmiştir. Bu anlayışa göre yeryüzünde bulunan ve içinde

tohumları barındıran sular, gök yüzünde bulunan ve içinde döl taşıyan yağmur suları ile birleşince hayat meydana gelir (Eliade, 2020).

Tarihte Türk toplumunda yeni evlenen kadınlar Amuderya (Ceyhun) Irmağının bir yakasından diğerine geçerek hamile kalma ihtimallerini artırmaya çalışırlardı. Kısır kadınlar ise mağara duvarından akan suya göbeklerini sürmek suretiyle çocuk sahibi olmaya çalışırlardı. Bu durum Türklerde suyun, soyu devam ettirmede bir araç olarak kullanıldığını ve halk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir

Suyun cinsel gücüne olan inanış Türklerde uzun süre etkinliğini korumuştur. Anadolu'da bazı suların şifalı olduğuna, o sulardan içmenin veya onlarda banyo yapmanın cinsel gücü arttırdığına olan inanış pek çok ritüelde izlerini bırakmıştır.

Türk mitolojisinde de tıpkı Yunan mitolojisindeki Poseidon'a veya Mezopotamya mitolojisindeki Ea'ya benzer bir su tanrısı vardır. Denizlerin hâkimi ve ölülerin muhafızı olan bu tanrı Talay (Yayık) Han'dır. Talay Han'ın evi on yedi denizin birleştiği yerdedir (Radloff, 1999).

Suyun yok edici gücüne dair Cuvaş mitolojisinde kabuller vardır. Bu inanışa göre yeryüzünde insan neslinden önce alpler yaşamaktaydı. Şeytana kızan tanrının yeryüzüne kırk bir saat boyunca yağmur yağdırması bir tufan oluşturmuş ve alpler ölmüştü. Suların çekilmesinden sonra ise günümüzdeki gibi küçük insanlar türemiştir (Yılmaz & Mişsi, 2003).

Hava

Türk mitolojisinde gök unsurlarının önemsendiğine birçok yerde rastlanmaktadır. Örneğin Oğuz Kaan'ın çocuklarından bazılarının *Gök, Gün, Ay, Yıldız* gibi isimleri vermesi bu unsurların Türkler açısından önemini göstermektedir (Ocak, 2015).

Tabiat kültürünün bir parçası olan *Gök Kültü*, Gök tanrı inancından farklıdır. Gök tanrı inancı da göçebe yaşam biçiminin bir uzantısı olarak göçebe ve avcı Orta Asya toplumlarında ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 2022).

Çuvaş mitolojisine göre önceden yeryüzünde bulutlar dışında herhangi bir şey yokmuş. Yeryüzünün hemen üzerinde bulunan bulutların üzerinde alpler yaşamış. Hikâyeye göre, avdan dönen alplerden biri bir bulutun üstünde derin bir uykuya dalmış. Onu uyandırmaya çalışan diğer alpler bunu başaramamış ve kızarak bu alpi bulutla birlikte gökyüzüne kaldırmışlar. Bir süre sonra kendiliğinden uyanan bu alp yalnız olduğunu fark edince ürkmüş ve arkadaşlarını aramaya koyulmuş. O, etrafa koşturdukça bulutlar gürlemeye, şimşekler çakmaya başlamış. Arkadaşlarını bulamayan alp ağlamaya başlamış. Onun gözyaşları yağmur olarak yeryüzüne düşmüş. Bu alp bir daha yeryüzüne hiç inmemiş ve tanrı olmuş (Yılmaz & Mişsi, 2003).

Altay Türkleri de toplumun önderlerinden olan şamanın gök yüzüne çıktığını ve bu yolculuğu esnasında altıncı katta *Ay Babayı*, yedinci katta ise *Güneş Anayı* selamladığına inanırlardı. Benzer şekilde Yakut Türkleri de gökyüzünün üst üste serili katmanlardan oluştuğunu, yıldızların da bu tabakalardan ışığı sızdıran delikler olduğuna inanıyorlardı (Şener, 2001).

Türk mitolojisinde dört elementten biri olan hava ile ilgili inanışlar doğrudan olmayıp gök kültürüyle birlikte işlenmiştir. Türk mitolojisinde hava daha çok rüzgâr ve bulut imgeleriyle işlenmiştir.

Hava kültü daha ziyade İslam etkisinde ortaya çıkan Türk düşüncesinde kendisine müstakil bir yer bulmuştur. İbn Sina (2018) havayı suyun üstünde, ateşin altında yer alan bir cevher olarak betimlemiştir. Havanın gayesi ona göre hafifliğini, inceliğini ve nüfuz edebilirliğini diğer nesnelere geçirmektir.

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya (1992) göre ise dört elementten ikincisi olan hava, ateş küresinin altında, su küresinin üstünde yer almaktadır. Bu element durgunken havadır ancak hareketlendiğinde rüzgâra dönüşür. Hava, birçok etki sebebiyle sürekli hareket etmeye meyillidir. Bu hareketleri sebebiyle diğer kardeşlerine (su, ateş, toprak) dönüşmektedir.

Ateş

Ateşi kullanan ilk insanlar bir zorluğu fark etmişlerdi. Odunları birbirine sürterek kıvılcım çıkarmak ve onu ateşe dönüştürmek kolay değildi. Bu durum beraberinde bir güçlüğü daha taşımıştı. Yanan ateşin sürekli yanmasını sağlamak gerekiyordu. Ateşi kullanmanın getirdiği meşakkatli bu durum ona insanlar nezdinde önemli dinsel bir uluhiyet ve önem kazandırmıştı (Hançerlioğlu, 1975). Bu kutsiyet, ateşin yakıldığı mekâna ve ocağa da yansıtılmıştır. Bu nedenle ocak kavramı Türklerde kutsal kabul edilmiştir (Tanyu, 1976).

Türk mitolojisinde ocak soy ve nesil anlamlarına gelmekteydi. Özel olarak ata, baba ve oğul birlikteliğiyle oluşturulmuş aileye denilmekteydi. Zamanla bu üçlüden bazı oğulların ayrılmasıyla yeni aileler ortaya çıkmıştır. Bu durumda ocağın devamı sağlayacak kişi olarak en küçük oğul görevli sayılmıştır (Bayat, 2018).

Türklerde soy ve sülale anlamlarında kullanılan ocak kavramı şaman dualarında “atamızın yaktığı ocak” şeklinde geçmektedir (İnan, 2020; 1976, s. 44). Ocak aynı zamanda “hem soy hem nesil hem tarikat liderlerinin adı hem de belli hastalıkları tedavi gücüne sahip insanlara verilen bir addır” (Beydili, 2005, s. 436). Bu tanımla itibarıyla ocak kavramı günümüzde Anadolu’da babadan oğula aktarılan bir gelenek olarak hâlâ geçerliliğini korumaktadır (İçli, 2005).

Bazı kültürlerde ateşe ve ocağa cinsellik atfedilmiştir. Mitolojik Çin kültüründe ocak dişil, ateş eril bir cinsel simgedir. Benzer şekilde Türkçedeki “mercimeği fırına vermek” deyimini bu cinsel tanımlamanın bir sonucudur (Uhri, 2022).

Eski Türkler ateşin yönünü güney, saatini öğle, mevsimini yaz ve rengini kızıl olarak kabul ederlerdi. Ateşin gökyüzündeki karşılıkları ise Kızıl Saksagan Takım Yıldızı, Merih (Mars) ve Sin Yıldızı (Antares) olarak kabul edilirdi. Bu gökssel cisimler aynı zamanda ateşi ilk defa yakan kahramanı ve hükümdarı simgeliyorlardı (Esin, 2001).

Yaşadıkları Orta Asya coğrafyasının soğuk olması sebebiyle Türkler açısından ateş çok önemliydi. Bu bölgede soğukla başa çıkabilmek ve hayatta kalabilmek için ateş çok önemliydi. Bu nedenle Türklerin ateşi önemsemesinin ilk gerekçesi iklim koşullarıdır. Ateş hayatı kolaylaştırıcı bu etkisi sebebiyle eski Türklerde kutsal kabul edilirdi; ancak ateşe tapılmazdı (Ocak, 2015). Bazı başka kaynaklarda ise 569’da Türklerle görüşmeye gelen Bizans heyetinin ateşin üzerinden atlatılması sebebiyle Türklerin ateşe taptığı da geçmektedir (Çoruhlu, 1998).

Türkler ateşin de bir ruhu olduğuna inanıyorlardı. O aynı zamanda insanı arındıran, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyan bir ruhtu. Bu yönüyle Türkler kutsal saydıkları ateşe kurban kesiyorlardı. Altay Türklerinde ateş otuz ayaklı ve dişil bir varlık olarak kabul edilmekteydi (Çoruhlu, 1998).

Kırgız mitolojisinde Ateş tanrısı ile Kâinat tanrısının mücadelesinden söz edilmektedir. Efsaneye göre Ateş Tanrısı kâinatı tek başına yaratmak istemiş, bunun üzerine buna izin vermeyen Kâinat tanrısıyla arasında mücadele başlamıştır. Bu mücadelede Kâinat tanrısı kırk bin kulaç uzunluğunda boynuzlara sahip olan bir boğaya dönüşmüş ve Ateş tanrısına toslayarak onu durdurmuştur. Bu toslamalar esnasında boynuz izlerinden dağlar ve vadiler oluşmuştur. Toslamalara dayanamayan Ateş tanrısı pes etmiş ve Kâinat tanrısından kendisine bir yer göstermesini istemiştir. Kendisine gösterilen yer üzerine göğe yükselmiş ve sonrakiler onu güneş olarak bilmişlerdir (Yılmaz, & Mişsi, 2003).

Ateşin önemsenmesi Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir. İbn Sina’ya (2018) göre ateş, dört elementin en üstünüdür. Çünkü ateş evrene serbest halde dağıtılmıştır. Doğası sıcak ve kuru olan ateş, nesnelere (şeylerin) farklı durumlarının (olgunluk, hafiflik, nüfuz edebilirlik) yaratılması için gereklidir.

Tük tasavvufunun önemli kaynaklarından olan *Marifetname*’de ateş şu şekilde anlatılmaktadır (Erzurumlu İbrahim Hakkı, 1992, s. 25-26):

Dört unsurun her biri Ayküresinin altında kendi özel yerinde yerleşmiş bulunmaktadır. Bu unsurların en incisi, en güzel ve üstünü (âlâsı) ateş unsurudur ki, bu karşılıklı iki düzeyle çevrili basit-sade bir cisim ve yuvarlak bir cevherdir. Yumru düzeyi, ay yuvarlağının çukurumsu düzeyine ve çukurumsu düzeyi hava yuvarlağının yumru düzeyine temas (dokunuş) halindedir. Demek ki, ateş yuvarlağının yeri (kapladığı yer) Ay yuvarlağının altı ve hava küresinin (yuvarlağının) üstüdür. Kendisi lâtif, ince ve özür. Renksizdir, göz onu göremez. Güneş ışınları ısınsının etkisiyle su ve topraktan her ne kadar pis ve karışık buharlar yükselip ona ulaşınca hepsini yakar ve tertemiz ateş haline getirir. Eğer ateş küresi bizim yanımızda bulunan ateş gibi renkli ve ışıklı olsaydı felekler âlemine ve yıldızlara bakamazdık.

Toprak

Türk mitolojisine göre Kayra Han evreni yaratırken önce suları yaratmıştır. Daha sonra denizin dibinde toprak olarak bunu suyun yüzeyine serpmesi için bir kuş göndermiştir. Kuşun gagasındaki toprağı serpmesiyle yeryüzü oluşmuştur (Uraz, 1994).

Bir başka açıklamaya göre kuşun gagasıyla serptiği toprağın kurumasiyle yeryüzü oluşmuştur (İnanç, 1969). Oluşan yeryüzü sarı renkte olup kâinatın merkezi konumundadır (Esin, 2001).

Mitolojide gökyüzü ile yeryüzü bir çift olarak kabul edilmektedir. Bu kabule göre gök erkek (baba), yer ise dişidir (anne). Gök, yağmurlarıyla toprağı döller, toprak da tahıl ve bitkiler çıkarır (Eliade, 2020). *Yer (Toprak) Ana* insanlara iyilikte bulunmak isterse tahılları ve bitkileri çokça vermek suretiyle bolluk yapar (Beydili, 2005).

Türk mitolojisinde özel bir yeri olan toprağın bir ruhu olduğuna inanılırdı. Göçebe bir toplum olan Türklerde temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olması bu kültün oluşumunda etkili olmuştur. Aynı zamanda Türkler toprağı verdikleri önem sebebiyle yaşadıkları toprağı vatan olarak kabul etmişlerdir (Kılıç 2003).

Sibirya ve Altay mitolojilerinde toprak, ilk ve esas motiftir. Tanrı, ilk insana şeklini topraktan vermek suretiyle yaratmıştır. Daha sonra topraktan yarattığı surete bir ruh bulabilmek için göklere gitmiştir (Ögel, 2020).

Türklerde toprağı atfedilen önem zamanla başka unsurlara da aktarılmıştır. Türk mitolojisinde yalçın dağlar kutsal kabul edilmiştir. Ötüken'in dağlık ve ormanlık bir yapıda olması tarihte burayı ön plana çıkarmış ve bu özelliğı sebebiyle Türk devletlerinin çoğı tarafından başkent olarak seçilmiştir (Çoruhlu, 1998).

Türk toplumunun nasıl var olduğunu anlatan mitolojik bir hikâyeye göre balçık haline gelen su ve toprak güneşin etkisiyle *Karadağ* üzerinde pişmiştir. Türklerin atası olan *Ay Ata* bu pişen balçıktan oluşmuştur. Sonraki pişme işlemi güneşin konumu Sünbüle yıldızında olduğundan bir dişi yaratılmıştır. *Ay Ata* ile bu dişinin evliliğinde yirmi erkek ve yirmi kız çocuğı doğmuş, onların evlenmesiyle birlikte de Türk toplumu oluşmuştur (Çoruhlu, 1998).

İslam öncesi dönemde toprağı atfedilen önem İslam'dan sonra da devam etmiştir. Pek çok Müslüman Türk düşünür ve yazar bu konuda önemli betimlemeler yapmışlardır. Bunlardan biri de Yunus Emre'dir. Yunus Emre (2022, M-191/4) bir beytinde toprağı şu şekilde anlatmıştır:

Yir ü gök yaradıldı 'ışkala bünyâd oldı [Yer ve gök yaratıldı aşk ile iç içe girdi]
Topraga nazar kıldı aksurdı durup geldüm [Toprağı baktı aksırdı durup geldim]

Bir başka mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakki da *Marifetname*'de (1992) toprağı şu şekilde anlatmıştır: Kuru ve soğuk bir mizaca sahip olan toprak yapısı itibarıyla diğer unsurlardan farklıdır. Mutlak bir ağırlığı olduğu için ona bitişik olanları kendine çeker ve korur. Toprak tek bir alanla çevrili yuvarlak bir cisimdir. Bu yönüyle dünyanın ve evrenin merkezi, milletlerin barınağıdır.

SONUÇ

Evreni oluşturan ilk unsurun veya diğer nesnelerin kendisinden türediğı özün ne olduğu tarihin hemen her devrinde tartışılmış bir konudur. Bu konudaki görüşler, yazılı eser bırakma geleneğinin başarılı bir örneğı olan Antik Yunan düşünce sisteminde ayrıntılı olarak görülmektedir. Göçebe yaşam tarzı sebebiyle yazılı eser bırakmanın bu kadar kolay olmadığı Türk toplumlarında ise bu konudaki görüşler daha çok sözel olarak aktarılmıştır.

Sözel aktarma geleneğı yapısı gereğı aktarım sürecine katılan her öznenin kendinden birtakım öznel yargılar katabileceğı ya da duyduğunu anladığı, hatırladığı kadar başkalarına iletebildiğı bir süreçtir. Bu sebeple sözlü olarak aktarılan görüşler, içeriğinin ciddiyetinden ve öneminden bağımsız olarak değışime uğramaya daha açıktırlar.

Aynı görüşe ait sözel aktarım versiyonları arasındaki farklılık bir süre sonra bu konudaki görüşlerin efsaneleşmesine ve mitolojiye konu olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Türklerin evrenin ana maddesine ya da özüne ilişkin oluşturdukları görüşler çoğunluk itibarıyla mitolojik niteliktedir.

Yunan mitolojisinde evrenin ana maddesinin ne olduğuna ilişkin *su, ateş, hava, toprak, apeiron, atom, tohum* gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu kavramları ayrı ayrı ele alan filozoflar olduğu gibi bazen birkaç kavramı birleştirerek öz problemini aşmaya çalışan düşünürler de olmuştur.

Türklerde ise ana madde kavramı genel olarak ayrı ayrı ele alınmıştır ve Yunan mitolojisinden farklı olarak ana madde arayışı dört elementle (su, hava, ateş, toprak) sınırlı kalmıştır. Bazı düşünürler bu elementlerden bazılarını diğerlerine üstün kabul etseler de genel manada her bir element kendi başına değerli bulunmuştur.

Dört element konusunda Türkleri ve Türk mitolojisini diğerlerinden ayıran temel bir fark da şu husustur: Türkler sözel aktarım geleneğinin hâkim olduğu İslam öncesi dönemde de dört elementi önemsemişlerdir. Bu önemseme Müslüman olduktan sonra da devam etmiştir. Ancak bir farkla ki o da Türkler Müslüman olduktan sonra dört elemente kutsiyet vermekle birlikte bunları tapınma aracı ya da tanrı olarak görmemişlerdir.

Çalışmada keşfedilen önemli bir husus da Türklerin dört element konusundaki önemseyişlerinin İslami bir form kazanarak devam etmesidir. Din değıştiren ya da farklı bir dini benimseyen toplumlarda genellikle önceki kabuller tümenden terkedilir ve karşıt bir tavır alınır. Bu durum Türklerde bu şekilde gerçekleşmemiştir. Yüce Allah'ın teklifi ile çelişebilecek uygulamalar terk edilmiş ancak diğer ritüeller e kabuller devam etmiştir. Günümüzde Anadolu'da hâlâ bazı suların şifalı olduğu yönündeki inanış; toprağın ana olarak görülmesi, bazı ayinlerde (semah) yapılan dönme

hareketlerinin şamanların ateşin etrafında dönmesine benzetilmesi; “memleket havası” diye bir kavramın güncel Türkçede kullanılıyor olması gibi tutum ve davranışlar dört unsura ilişkin İslam öncesi dönemden kalma önem ve kutsiyet atfetmenin sonucu olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2017). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.), Divan Yayınları.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi 2*. Ötüken Neşriyat.
- Bayat Usta, N. & Altuner, İ. (2020). Herakleitos felsefesinin temel kavramları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 87-106. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2154365> Erişim tarihi: 07.01.2024.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Yurt Kitap Yayın.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Türk mitolojisinin ABC'si*. Kabalıcı Yayınları
- Denkel, A. (2020). *İlk Çağ'da doğa felsefeleri*. Doğu Batı Yayınları.
- Eliade, M. (2020). *Dinler tarihine giriş*. Alfa Yayınları.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. (1992). *Marifetname*. (A. Aydın, Sadeleştiren). Mehdi Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalıcı Yayınevi.
- Gökberk, M. (2018). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Guthrie, W. K. C. (1985). *A history of Greek philosophy, Vol.1*. Cambridge University Press. Retrieved from: <https://philocyclevl.files.wordpress.com/2016/10/guthrie-w-k-c-a-history-of-greek-philosophy-vol-1-presocratics.pdf> Erişim tarihi: 07.01.2024.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü (Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler)*. Remzi Kitabevi.
- Herakleitos. (2020). *Fragmanlar*. (C. C. Çevik, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İşıldak, M. (2005). Geleneğin yansıttığı Herakleitos portresi ve Werner Jaeger'in yorumu. *Felsefe Dünyası*, 2(42), 197-217. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1455730> Erişim tarihi: 07.01.2024.
- İbn Sina. (2018). *El-Kanun Fi't-Tib*. (Müellif: Tokadî Mustafa Efendi; Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. http://ekitap.yek.gov.tr/urun/el-kan%C3%BBn-fi-t-tib-tercumesi_632.aspx Erişim tarihi: 08.01.2024.
- İçli, A. (2005). Türk kültüründe ocak anlayışı ve Ergani Deringöze Köyü'ndeki bir ocaklı aile. *Karadeniz* 5(18), 95-101. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/155280#:~:text=%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmam%C4%B1z%C4%B1n%20esas%C4%B1n%C4%B1%20te%C5%9Fkil%20eden%20ocak,pratiklere%20ba%C5%9Flang%C4%B1%C3%A7tan%20beri%20s%C3%BCrekli%20ba%C5%9Fvurmu%C5%9Ftur> Erişim tarihi: 12.01.2024.
- İnan, A. (2020). *Makaleler ve incelemeler I-II cilt (Takım)*. Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Kültür Bakanlığı.
- İnanç, T. (1969). Dünya folklorunda yeryüzü. *Folklorla doğru* 1(2), 15-17. [https://www.halkbilimi.com/dergi-index/folklorla-dogru_1969-1\(02\)](https://www.halkbilimi.com/dergi-index/folklorla-dogru_1969-1(02)) Erişim tarihi: 12.01.2024.
- Jaeger, W. (1936). *The theology of the early Greek philosophers*. (The Gifford lectures). Oxford at the Clarendon Press. Retrieved from: <https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Jaeger-Theology.pdf> Accessed date: 07.01.2024.
- Kafesoğlu, İ. (2022). *Türk millî kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Korkmaz, E. (2017). *Alevilik ve Bektaşilik terimleri sözlüğü*. Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Kranz, W. (1994). *Antik felsefe – metinler ve açıklamalar*. (S. Y. Baydur, Çev.), Sosyal Yayınlar.
- Kılıç, H. Ç. (2003). *Türk Kültüründe İnanç ve İnanışlar*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi
- Külcü, R. (2018). Hermeneutik okumalar I: Empedokles'de sevgi ve nefret kavramlarının entropi ekseninde okunması. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 53-61. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1263392> Erişim tarihi: 07.01.2024.
- Nietzsche, F. (2021). *Yunanların trajik çağında felsefe*. (N. Hızır, Çev.), Kırmızı Yayınları.

- Ocak, A. Y. (2015). *Alevi ve Bektaşî inançlarının İslam öncesi temelleri*. İletişim Yayınları.
- Ögel, B. (2020). *Türk mitolojisi I-II cilt (Takım)*. Altınordu Yayınları.
- Platon (1945). *Theaitetos*. (M. Gökberk, Çev.). Milli Eğitim Basımevi
- Radloff, W. (1999). *Türklerin Kökleri, Dilleri ve Halk Edebiyatı I*. EKAV Yayınları
- Russell, B. (2017). *Batı felsefesi tarihi, 1. Cilt, (İlk Çağ Felsefesi)*, (A. Fethi, Çev.). Alfa Yayınları.
- Şener, C. (2001). *Şamanizm: Türklerin İslamiyet'ten önceki dini*. Etik Yayınları.
- Tanyu, H. (1976). Türklerde ateşle ilgili inançlar. 1. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt, Gelenek-Görenek ve İnançlar. https://isamveri.org/pdfdrq/D028770-04/1976/1976_TANYUH.pdf Erişim tarihi: 11.01.2024.
- Taş, İ. (2017). *İslâm öncesi Türk düşüncesinde kozmogoni kozmoloji*. Palet Yayınları.
- Uhri, A. (2022). *Ateşin kültür tarihi (Tarih öncesinden ilk çağlara)*. Sakin Kitap.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabalcı Yayınevi.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. Düşünen Adam Yayınları.
- Weber, A. (2015). *Felsefe tarihi*. Kabalcı Yayınevi.
- Yılmaz, M. & Mişşi, Y. (2003). *Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi (Çuvaş edebiyatı, 26. cilt)*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78479/turkiye-disindaki-turk-edebiyatlari-antolojisi.html> Erişim tarihi: 07.01.2024.
- Yunus Emre. (2022). *Divan*, (Hazırlayan: N. Ziya Bakırcıoğlu). Ötüken Neşriyat.